

ASPECTE DEFINITORII ALE PERSONAJULUI ÎN GRAMATICILE POVESTIRII

Defining Aspects of the Character in Story-Telling Grammars

Asistent univ.dr. Maria-Laura RUS
Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș

Abstract: The paper wants to present some defining aspects of the character in so-called story grammars. Thus, we stopped at Vladimir Propp, A. J. Greimas, Tzvetan Todorov and Claude Bremond. For Propp, the character's actions are more important than the character itself. Greimas has an interesting model including six characters and each of them has a specific function during the narration. Todorov speaks of a character in syntactical terms, whereas Bremond has a more complex theory, including emotions, different faculties and the place of the character inside the narration.

Keywords: character, actant, agent, pacient, narative role, narative thread

Gramaticile povestirii presupun o serie de aserțiuni și formule legate între ele de un set ordonat de reguli și dând seama de un set de povestiri sau de structura lor. Ele individualizează constituenții „naturali” ai unui set de povestiri și le caracterizează relațiile. Gramaticile povestirii consideră o povestire ca fiind o serie de episoade care aduc un personaj mai aproape sau mai departe de un scop, prin atingerea sau neatingerea unui scop secundar. De altfel, orice sistem narativ trebuie să fie dotat cu un subiect. Examinarea modelului de subiect uman propus de un discurs poate întotdeauna să ducă la concluzii surprinzătoare, nu atât din punctul de vedere a ceea ce se spune despre acest subiect, cât mai ales prin ceea ce se presupune. În ciuda unor afirmații conform cărora formalistii și structuraliștii resping conceptul de personaj¹, acesta se regăsește, fără îndoială, în lucrările lor, studiat sub diverse aspecte.

În cunoscuta lucrare *Morfologia basmului*, Vladimir Propp reia distincția lui Aristotel din *Poetica* dintre personaje și acțiuni, inversând relația ierarhică a acestor două instanțe constitutive ale povestirii. Dacă în discursul literaturii culte personajele sunt esențiale conform postulatului esențialist-umanist al acestui tip de discurs, la Propp situația este inversă: pentru el, nu personajele sunt fundamentale, ci acțiunile lor: „Funcțiile sunt foarte puține la număr, iar

¹ Vezi Vasile Popovici, *Lumea personajului*, Editura Echinox, Cluj-Napoca, 1997, p. 12

personajele foarte multe. Ceea ce explică de ce basmul poate fi pe de o parte uimitor de divers pitoresc și colorat, iar pe de altă parte, tot atât de uimitor prin stereotipia, prin repetabilitatea sa. Funcțiile personajelor reprezintă, așadar, elementele fundamentale ale basmului”².

Prezentând funcțiile înlănțuite într-o sintagmatică ideală, Propp vorbește, implicit, despre mai multe tipuri de personaje: eroul, răufăcătorul, donatorul, ajutorul, fata de împărat și tatăl ei, trimițătorul, falsul erou³. Aceștia sunt angrenați, fiecare, în mai multe sfere de acțiuni. Astfel, sfera acțiunilor eroului cuprinde: plecarea sa în căutare, reacția la cererile donatorului, căsătoria; falsul erou întreprinde aceleași acțiuni, mai puțin căsătoria; răufăcătorul săvârșește următoarele acțiuni: prejudicierea, lupta cu eroul, urmărirea; donatorul este implicat în: pregătirea transmiterii uneltei magice și în înzestrarea eroului cu această unealtă; acțiunile ajutorului presupun: deplasarea spațială a eroului, lichidarea nenorocirii sau lipsei, salvarea eroului urmărit, soluționarea încercărilor grele la care este supus eroul și transfigurarea acestuia; sfera acțiunilor fetei de împărat și ale tatălui ei cuprinde: poruncirea încercărilor grele, însemnarea, recunoașterea, pedepsirea celui de al doilea răufăcător, căsătoria; în fine, trimițătorul are un singur rol, acela de a-l trimite pe erou în căutare.

Propp mai amintește, totuși și de alte categorii de personaje: „pe lângă aceasta, există personaje speciale de racord (cei ce se plâng, denunțătorii, calomniatorii), precum și trădători specifici funcției E (oglinjoara, dalta, mătura).”

Propp insistă pe ideea relevanței acțiunilor acestor personaje: „important este nu ceea ce doresc ele să facă, nici sentimentele care le animă, ci faptele lor ca atare, apreciate și definite exclusiv din punctul de vedere al semnificației lor pentru erou și în perspectiva evoluției acțiunii”. La Propp, fiecare categorie de personaje este inclusă în basm prin procedee specifice, practic una dintre normele basmului. În felul acesta, spre exemplu, răufăcătorul apare în cursul acțiunii, iar la a doua sa apariție el este considerat „personaj căutat”, așa cum fata de împărat este, tot la a doua apariție, „personajul regăsit” sau ajutorul năzdrăvan este introdus în firul epic drept un dar.

Un ultim aspect referitor la personaje privește atributele acestora, înțelese de folcloristul rus drept „mărimi variabile ale basmului”, „totalitatea calităților exterioare ale personajului”: vârsta, sexul, condiția, înfățișarea, diferite trăsături particulare etc.

² VI. Propp, *Morfologia basmului*, Editura Univers, București, 1970, p. 26.

³ Conform capitolului Repartizarea funcțiilor după personaje din *Morfologia basmului*, p. 80-81.

A. J. Greimas vorbește despre personajul din cadrul povestirii, utilizând un termen preluat de la lingvistul L. Tesnière, pentru care actant desemna un tip de unitate sintactică. Într-o „încercare de abordare generativă”, el notează: „Pentru a spori cunoștințele noastre despre modelele de construire și îmbinare a personajelor în discursul narativ, ne propunem să vedem dacă, pornind de la o structură de bază unică, se poate explica atât generarea actanților unei povestiri, cât și numărul de povestiri posibile în funcție de distribuția diferită a acestor actanți”⁴.

Prelucrând taxonomiile de rol propuse de Souriau și Propp, A.J. Greimas a ajuns la un model actanțial constând, la origine, din șase actanți: Subiect (Leu la Souriau, Erou la Propp), Obiect (Soare la Souriau, Personaj căutat la Propp), Destinator (Balanță la Souriau, Trimițător la Propp), Destinatar (Pământ la Souriau), Adjuvant (Lună la Souriau, Ajutor și Donator la Propp) și Opozant (Marte la Souriau, Răufăcătorul și Falsul erou la Propp)⁵.

Categoria „subiect / obiect” este una sintactică, dar acestea i se dă o investiție semantică în cuplul „agent / pacient”, ceea ce le apropie sau mai bine spus le unește este conceptul de dorință și modalitatea volitivă („vouloir”). Pe această linie va merge și Claude Bremond: „vom reduce studiul personajului la considerarea atributelor prin care el suferă sau provoacă o evoluție; cu alte cuvinte, vom reduce noțiunea de personaj la aceea de persoană care intervine în desfășurarea evenimentelor povestite pentru a juca fie un rol de pacient fie un rol de agent”⁶.

La Greimas, eroul, în căutarea unui obiect concret sau abstract este sprijinit în această căutare de un „adjuvant”, dar și împiedicat în același timp de un „opozant”. Forța care dinamizează căutarea eroului este fie comunitatea pe care o reprezintă, cu normele și valorile sale, fie divinitatea, într-un cuvânt „destinatorul”, iar rezultatul căutării va fi oferit „destinatarului”.

Axa „destinator / destinatar” este cea a controlului valorilor și a repartiției acestora între personaje; ea este, cu alte cuvinte, axa cunoașterii și a puterii („savoir” și „pouvoir”).

Mergând mai departe în explicitarea axelor, cea reprezentată prin „adjuvant / opozant” fie facilitează, fie împiedică acțiunea și comunicarea. Ea produce circumstanțele și modalitățile acțiunii. Greimas vorbește despre această axă ca fiind reprezentată de personaje, dar că există și

⁴ A.J. Greimas, *Elemente pentru o gramatică narativă*, Editura Univers, București, 1975, p. 262.

⁵ Într-o versiune mai recentă a modelului actanțial greimasian, Adjuvantul și Opozantul sunt considerați Auxilianți, și nu actanți.

⁶ Claude Bremond, *Logica povestirii*, Editura Univers, București, 1981, p. 173.

situații în care este vorba despre proiecții ale voinței de acțiune și rezistența imaginară a subiectului.

Așa cum notează Tz. Todorov, actanții lui Greimas pun în lumină o diferență între modul în care concep rolurile Souriau și, respectiv, Propp. Astfel, acesta din urmă identifică fiecare rol cu o serie de predicate; Souriau și Greimas, din contră, definesc rolul în afara vreunei raportări la un predicat anume. Suntem puși, astfel, în ceea ce îl privește pe Greimas, în situația de a opune rolurile (în sensul gândit și utilizat de Propp) și actanții, care nu sunt decât simple funcții sintactice.

Un actant poate ocupa un număr bine definit de poziții sau roluri actanțiale de-a lungul parcursului narativ. Subiectul, de exemplu, se poate stabili ca atare de Destinatar, calificat (înzestrat cu competență) de-a lungul axei de capacitate, realizat ca performer de succes și răsplătit pentru performanța sa.

„Jocul narativ – afirma Greimas – se joacă nu la două, ci la trei nivele distincte: rolurile, unități actanțiale elementare ce corespund câmpurilor funcționale concrete, intră în compunerea a două feluri de unități mai largi: actorii, unități ale discursului, și actanții, unități ale povestirii”⁷.

La nivelul structurii de suprafață a narațiunii, un singur actant poate fi reprezentat de mai mulți actori diferiți, iar mai mulți actanți pot fi reprezentați de unul și același actor. În felul acesta, într-o poveste de aventuri Subiectul poate avea mai mulți dușmani, ei toți funcționând ca Opozanți; într-o simplă poveste de dragoste, tânărul poate funcționa, fie ca Subiect, fie ca Destinatar, în timp ce tânăra poate fi atât Obiect, cât și Remitent. În fine, nu doar actorii umani, ci și animalele, lucrurile și conceptele pot îndeplini rolurile fundamentale care constituie modelul actanțial: un diamant poate reprezenta Obiectul căutării Subiectului, iar un imperativ ideologic poate funcționa ca Remitent.

Tzvetan Todorov operează cu termeni precum „nume propriu”, „agent”, „persoană”, în *Poetica. Gramatica Decameronului*. El nu apelează la o tipologie, așa cum fac predecesorii lui, și își motivează alegerea în felul următor: „Nu va fi nevoie să vorbim, cum fac Propp, Souriau și Greimas de «erou», de «răufăcător», de «justițiar» etc.; aceste caracteristici țin de predicat și nu de subiectul propoziției [...] A vorbi de justițiar, înseamnă a exprima eliptic o propoziție întreagă

⁷ Greimas, *op. cit.*, p. 269.

care este «X face dreptate (iterativ)». Agentul nu este deci cel care poate îndeplini o acțiune sau alta, ci cel care poate deveni subiectul unui predicat”⁸.

Interesantă este și distincția pe care o face Todorov între numele propriu (sau persoană) și agent. Din punctul de vedere al sintaxei narative, persoana reprezintă o formă goală, ea asigurând sinteza acțiunilor și a pasiunilor eului, permanența lui în multiplicitatea evenimentelor petrecute simultan sau succesiv în care îl angajează povestirea.

Un singur agent poate fi constituit din mai multe persoane (în situația în care, spre exemplu, el este reprezentat printr-un grup de indivizi care acționează împreună în vederea realizării unui scop). Claude Bremond contestă, într-o anumită măsură, această distincție: „este imposibil să se spună despre două persoane care făptuiesc acțiuni materialmente deosebite la momente deosebite, că sunt «unul și același agent». Sunt două persoane asumând roluri formal identice, doi agenți din aceeași specie”⁹, dar este de acord cu ea în măsura în care agentul este înțeles drept o calificare a persoanei: „este un agent persoana care acționează”. Mai mult, Bremond consideră că asemănarea observată între rolurile a doi rivali (exemplul lui Todorov) provine din faptul că ambii sunt „agenți – autori (s.a.) ai unei acțiuni” și că sunt „autorii aceluiași (s.a.) tip de acțiune”. Concluzia lui Bremond asupra distincției menționate este agentul „sau nu semnifică nimic, sau desemnează un predicat al persoanei”¹⁰.

Într-o manieră asemănătoare lui Greimas, la Todorov, aceeași persoană poate să fie, rând pe rând, agentul care păcătuiește și apoi cel care pedepsește. Personajele sunt considerate de Tz. Todorov drept agenți ai mecanismului determinărilor evenimentțiale și nu caractere înzestrate cu seva psihologiei.

La Claude Bremond, în *Logica povestirii*, partea inedită referitoare la personaj, la subiect este faptul că acesta apare dotat cu mai multe facultăți. Prima dintre acestea, aceea de a intra în raport cu procesul, se descompune în trei: acțiunea (facultatea de a fi agent), pasiunea (facultatea de a fi ținta acțiunii cuiva) și voliția (facultatea de a pune un rezultat ca țintă a acțiunii pe care o întreprindem sau suferim).

⁸ Tz. Todorov, *Poetica. Gramatica Decameronului*, Editura Univers, București, 1975, p. 130.

⁹ Claude Bremond, *op. cit.*, p. 141.

¹⁰ Idem, p. 141.

Constituită din evenimente succesive, dar și simultane, povestirea presupune permanența eului în aceste evenimente, acțiune atribuită persoanei, cea care asigură și sinteza pasiunilor eului, nu numai a întreprinderilor lui.

Pornind de la moștenirea lui Propp, Claude Bremond își propune să aplice această formalizare „și la alte genuri narative sau, și mai bine, la orice fel de povestire”¹¹. Dar și el pornește în analiza sa tot de la personaj, atunci când definește principalele roluri narative în „agenți” și „pacienți”: „În discuția ce urmează vom reduce studiul personajului la considerarea atributelor prin care el suferă sau provoacă o evoluție; cu alte cuvinte, vom reduce noțiunea de personaj la aceea de persoană care intervine în desfășurarea evenimentelor povestite pentru a juca fie un rol de pacient fie un rol de agent”¹².

În definiția pe care Bremond o dă rolului narativ, esențială este noțiunea de personaj-subiect și anume asocierea acesteia cu un proces-predicat: „... funcția unei acțiuni nu poate fi definită decât în perspectiva intereselor sau inițiativelor unui personaj, pacientul sau agentul acelei acțiuni”¹³. Agentul unei frustrări poate fi aceeași persoană cu pacientul său, aceeași persoană cu agentul sau pacientul ameliorării sau degradării, ori diferit de toți aceștia. Un agent poate întreprinde simultan o acțiune voluntară și una involuntară și în același timp poate deveni, în felul acesta, pacientul acțiunii altcuiva, care îl folosește ca unealtă în realizarea propriilor scopuri.

Interesant de subliniat este că subiectul bremondian are percepția stării în care se află¹⁴ și, astfel, este capabil să primească informații. De asemenea, el dă dovadă de afectivitate, de morală, întrucât își judecă propriile acțiuni ca fiind satisfăcătoare, nesatisfăcătoare sau indiferente. Este capabil de teamă și de speranță, are capacitatea de a-i persuadea pe ceilalți actanți. Ca atare, el este responsabil de acțiunile sale, dobândind fie meritul pentru acestea, fie vinovăția.

Meritul lui Bremond în această privință este sublinierea faptului că în esența narativității ca serie abstractă de simboluri evenimentiale se găsește subiectul, narațiunea neputând fi descrisă în lipsa acestuia. Întrucât textul narativ nu poate fi conceput drept un simplu produs, „receptacul cu formă închisă și contur rigid”, el a fost imaginat ca o structură galactică, „aptă să

¹¹ Ibidem, p. 23.

¹² Ibidem, p. 173.

¹³ Ibidem, p. 168.

¹⁴ Aceasta poate fi corectă, falsă sau nulă.

îndeplinească sensul, izvorât din text și amplificat progresiv prin alchimia tuturor semnelor, verbale și neverbale, osmotic relaționale în jocul de fiecare dată particular al actului de vorbire”¹⁵.

Aceste analize consacrate gramaticii povestirii, logicii povestirii etc. au, în ciuda diferențelor care le separă, un scop comun, acela de a identifica universalile povestirii sau structura lor. Mai mult chiar, Todorov afirma într-unul dintre articolele sale: „Gramatica universală este deci sursa tuturor universalelor și ea ne dă însăși definiția omului. Nu numai toate limbile, ci și toate sistemele semnificante se supun aceleiași gramatici. Ea este universală nu numai pentru că este răspândită în toate limbile lumii, ci pentru că ea coincide cu structura universului însuși”¹⁶, iar „universul narațiunii se supune, de asemeni, gramaticii universale”.

Bibliografie:

- Adam, Jean-Michel, Revaz, Françoise, *Analiza povestirii*, traducere de Sorin Pârvu, Institutul European, Iași, 1999
- Bremond, Claude, *Logica povestirii*, traducere de Micaela Slăvescu, Editura Univers, București, 1981
- Carpov, Maria, *Introducere în semiologia literaturii*, Editura Univers, București, 1998
- Codoban, Aurel, *Semn și interpretare: o introducere postmodernă în semiologie și hermeneutică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001
- Eco, Umberto, *Tratat de semiotică generală*, traducere de Anca Giurescu și Cezar Radu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982
- Greimas, A. J., *Despre sens. Eseuri semiotice*, text tradus și prefațat de Maria Carпов, Editura Univers, București, 1975
- Greimas, A. J., *Elemente pentru o gramatică narativă*, Editura Univers, București, 1975
- Popovici, Vasile, *Lumea personajului*, Editura Echinoc, Cluj-Napoca, 1997
- Propp, Vladimir, *Morfologia basmului*, în românește de Radu Nicolau, Editura Univers, București, 1970
- Todorov, Tzvetan, *Poetica. Gramatica Decameronului*, traducere și studiu introductiv de Paul Miclău, Editura Univers, București, 1975

¹⁵ Carmen Vlad, *Textul-aisberg*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2000, coperta IV.

¹⁶ Tzvetan Todorov, *Les transformations narratives*, apud Claude Bremond, *Logica povestirii*, p. 162 și urm.

Carmen Vlad, *Textul-aisberg*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2000

Vlad, Carmen, *Sensul, dimensiune esențială a textului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994